

Телегуз А. В. Эпоха верхнего палеолита на территории Беларуси в контексте начального этапа этногенеза местных этнокультурных общностей

В статье рассматриваются проблемы формирования первичных племен с признаками этнических сообществ в эпоху верхнего палеолита на территории современной Беларуси. Отмечается автохтонное происхождение местного населения, которые были потомками палеолитических охотников-мигрантов тогдашней приледниковой зоны. Подчеркивается роль в ранних этногенетических процессах гренской, свидерской и других археологических культур. Процесс составления первобытных племен и начало формирования единого культурного пространства соотносится с изменениями, которые происходили на всем европейском континенте.

Ключевые слова: Беларусь, примордиализм, археологическая культура, этногенез, верхний палеолит.

Teleguz A. V. Upper Paleolithic on the territory of Belarus in the context of the initial phase of ethnogenesis of local ethnocultural community

The study examines the problem of formation of primary tribes, with signs of ethnic communities in the Upper Paleolithic on the territory of modern Belarus. Autochthonous origin of the local population, which were descendants of Paleolithic hunter-migrants from periglacial zone, is noted. The role of Hřensko, Swiderian and other archaeological cultures in early ethnogenetic processes is emphasized. The process of primitive tribes and the beginning of the formation of a common cultural space is related to the changes that occurred throughout the European continent.

Keywords: Belarus, primordialism, archaeological culture, ethnogenesis, Upper Paleolithic.

УДК 94(439)“14/15”:271.222

Я. Я. Андрусак

**СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ПІВНІЧНО-СХІДНИХ
КОМІТАТАХ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА В ПЕРІОД ПРАВЛІННЯ
МАТЯША КОРВІНА ТА ДИНАСТІЇ ЯГЕЛЛОНІВ
(ДРУГА ПОЛ. XV – ПОЧ. XVI ст.)**

Слов'янське православне населення північно-східної Угорщини проживало у чотирьох комітатах (жупах): Ужанській, Угочанській, Березькій і Мараморській. У другій половині XV ст. вищевказані території знаходилися у складі Угорського королівства. Король Матяш Корвін підтримував православ'я, що підтверджують видані ним грамоти у 1458, 1479 та 1488 рр. У середині XV ст. на територію Верхньої Угорщини проникає гусизм. Саме православних розглядали, як допомогу у боротьбі проти гуситів. У 1490 р. до влади в Угорщині приходять династія Ягеллонів. Король Владислав II Ягеллон теж підтримував православ'я, видавши декілька грамот та декретів у 1491, 1494 та 1498 рр., що підтверджували права православного духовенства та монастирів (Мукачівського і Грушівського). Династія Ягеллонів вбачала у православних підтримку у боротьбі як проти поширення ідей реформації, так і проти турецької небезпеки. Після поразки під Могачем у 1526 р. територія Мукачівської єпархії була розділена на дві частини і потрапила під владу Габсбургів та Трансільванії. Почався процес латинізації, окатоличення, наступу на права та свободи православного населення і духовенства.

Ключові слова: північно-східна Угорщина, Верхня Угорщина, комітати, Ужанський комітат, Угочанський комітат, Березький комітат, Мараморський комітат, Мукачівська єпархія, Грушівський монастир, Белградська митрополія, пресвітер, гуситський рух, “Община братів чеських”, династія Ягеллонів, династія Корвінів, Матяш Корвін, Владислав II Ягеллон.

В історіографії окреслена проблема розглядається в контексті висвітлення діяльності православної церкви на Закарпатті. Історію православної церкви на Закарпатті досліджували А.Петров [1], В.Пронін (Пронин) [2], Д.Папп (Papp) [3], А.Годінка (Hodinka) [4] та інші. Окремі аспекти питань висвітленні у працях: В.Гаджеги [5], І.Дулішковіча (Дулишкович) [6], Є.Поповіча (Попович) [7], В.Фенича [8; 9; 10], О.Монича [11]. Джерельною основою для написання нашої наукової студії послужили документи із Державного архіву Закарпатської області та “Munkacs gör. szert. Püspökség okmánytára. I. köt. 1458 – 1715” (Документи Мукачівського єпископства грецького обряду).

Актуальними залишаються питання щодо виникнення й утворення Мукачівської єпархії, впливу на православ'я реформаційних рухів, ставлення до православних короля Матяша Корвіна та династії Ягеллонів, їх вплив і значення. Автор даного дослідження поставив за мету подати об'єктивну оцінку становища православної церкви у північно-східних комітатах Угорського королівства в період правління Матяша Корвіна та династії Ягеллонів (1458 – 1526 рр.)

Слов'янське православне населення північно-східної так званої Верхньої Угорщини проживало у чотирьох комітатах (жупах): Ужанському (угор. Ung vármegye, лат. comitatus Unghensis), Угочанському (угор.

Ugocsa vármegye), Березькому (угор. Bereg vármegye, лат. comitatus Bereghiensis) і Марамороському (угор. Máramaros, рум. Maramureș) [12].

У другій пол. XV ст. в Угорському королівстві почала правити династія Гуняді або Корвінів (угор. Hunyadi). Походження роду достовірно невідоме. Існують версії про трансільванське або слов'янське (сербське чи навіть біло-хорватське) походження [13, с.523]. Рід Корвінів був досить толерантним у релігійному відношенні. Він мав авторитет серед православних народів (волохів, сербів, українців (русинів)) [2, с. 143-144]. На думку автора, це може бути підтвердженням сербського походження роду Корвінів.

У період правління короля Матяша Корвіна (1458 – 1490) вперше (14 серпня 1458 р.) була видана грамота Мукачівській єпархії. Згідно з нею ігумен Лука – настоятель Мукачівського монастиря - отримав села Бобовище і Лавки (стали частиною Мукачівської парафії). Відзначимо, що в джерелі Луку титулюють, як пресвітера. Одні історики вважають, що цей титул ідентичний сану єпископа, інші відстоюють протилежну позицію [14, с.491; 3, с.24; 10, с.179]. Вдруге у 1488 р. королем була видана грамота Василеві із Рашки (Blasiode Raska) з метою провести розслідування щодо скарги пресвітера Луки на римо-католицького плебана Бенедикта, який напав на православних монахів [14, с.492-493; 4, с.1-2]. Матяш Корвін задовольнив скаргу, змусивши Бенедикта відшкодувати збитки [2, с.144]. Слід також відзначити, що у 1458 р. Грушівський монастир домігся від Матяша Корвіна повернення своїх володінь, раніше відібраних католиками. Це свідчить, що король підтримував православне населення [6, с.66-67].

На основі грамоти, виданої Матяшем Корвіном 20 березня 1479 р., можна висвітлити становище православної церкви на Мараморощині. На прохання Белградського митрополита Іоанкія православних священиків було звільнено від податків. Згідно з цим рішенням церкви Мараморощини потрапляли під юрисдикцію Сербського Белградського митрополита (з 1427 по 1521 рр. Белград перебував під владою Угорщини) [6, с.21; 15, арк.1; 16]. Відповідно під владу Сербської митрополії потрапляла і православна церква північно-східної Угорщини (історичне Закарпаття). Наскільки сильним був вплив Сербської митрополії і до якого часу - не відомо [2, с.148].

Зауважимо, що у середині XV ст. на територію Верхньої Угорщини проникає гусизм. Гуситський рух в Угорщині був представлений "Общиною братів Чеських". Матяш Корвін виступив проти братчиків, виганяв представників братства з маєтків і відбив бажання у населення вступати в їх лави. Після того, як у 1480 р. в Угорщині і Трансільванії починаються гоніння на братчиків, останні емігрували через Молдавію на Поділля. Велика громада "Общини чеських братів" у 1490 – 1500-х рр. осіла в м. Смотричі за 30 км від Кам'янця-Подільського [17].

Оскільки Мукачівська єпархія знаходилася на межі православного світу, то вона не тільки мала контакти з реформаційним рухом, але й була в якійсь мірі під їх впливом. Як не парадоксально, але саме православних розглядали, як допомогу у боротьбі проти гуситів. Зауважимо, що після падіння Константинополя (1453 р.) існувала загроза і з боку ісламського світу. [2, с.149-150]. На думку автора, висвітлені вище факти пояснюють підтримку православ'я католицьким королем Матяшем Корвіном (можливо, мав православні корені), якому була потрібна допомога у боротьбі проти гуситів і турецької агресії.

У 1490 р. до влади в Угорщині приходять династія Ягеллонів (пол. Jagiellonowie). Ягеллони - династія польських королів (1386 - 1572) і великих князів литовських (1377 - 1572), що правила в країнах Центральної Європи у XIV - XVI ст. (королівство Польське, Чеське (1471 - 1526), Угорське (1440 - 1444, 1490 - 1526) і Велике князівство Литовське). Представниками угорсько-чеської лінії були Владислав II Ягеллон (король Чехії у 1471 - 1516 та Угорщини у 1490 - 1516), а також Людовик II Ягеллон (король Угорщини та Чехії у 1516–1526) [18, с.122].

З приходом до влади Владислав II Ягеллон 31 липня 1491 р. видав два документи у Секешфегерварі. Як стверджує дослідник О.Монич, спочатку була видана королівська грамота, а потім декрет [11, с.46-47]. У документах згадується єпископ Іоанн. Оскільки у них нічого не зазначається про утворення єпархії, то, на думку архімандрита В.Проніна, ймовірно, вона існувала вже раніше. У грамоті зазначалося, що резиденцією єпископа мав стати Грушівський монастир [19]. Однак більшість дослідників вважають цей факт недостовірним. Єпископ із 1491 по 1498 рр. знаходився при Мукачівському монастирі. Зауважимо, що в цей період між монастирями відбувалися суперечки. [1, с.134; 2, с.151; 6, с.68].

Згідно з декретом Владислава II Ягеллона, Мукачівській єпархії дозволили збирати десятину, а Іоанну повинні були підкорятися всі православні священики Мараморощини. [20]. Це рішення суперечило інтересам Грушівської ставропігії, що викликало між монастирями непорозуміння, чвари і протистояння [1, с.135; 2, с.152; 14, с.494-495].

У 1494 р. ігумен Грушівського монастиря Іларіон зустрівся з королем Владиславом II і представив йому грамоту, видану у 1391 р. Константинопольським патріархом Антонієм (представлено і переклад латиною) та просив підтвердити документ. Мова йшла про право ставропігії. У відповідь Мукачівський монастир представив грамоту, видану князем Коріатовичем (з перекладом 1360 р.). Відмітимо, що Владислав II підтвердив права Грушівського монастиря і прохання Іларіона [21; 22]. Однак Іоанн, незважаючи на рішення короля, продовжував наступ на права Грушівського монастиря. Владислав II намагався захистити Грушівський екзархат. Доказом стала грамота, видана королем у 1494 р. Згідно з нею Владислав II перевів Грушівський монастир під управління Трансільванського єпископа [15, арк.1]. Цей факт викликає дискусії серед істориків, які вважають, що у цей період єпископа у Трансільванії не було. Однак дослідження Є.Поповіча вказують саме на це [7, с.17].

Таким чином, Владислав II порушив права патріаршої тавропігії. Фактично це право було ліквідоване. Історик А.Петров вважає цей факт пізнішою інтерпретацією XVIII ст. Боротьба між Мукачівським і Грушівським монастирями за церковно-адміністративні і політичні інтереси продовжилася. (Монич, 2008, 50) У 1498 р. вона завершилася на користь Грушівського монастиря, якому 28 листопада 1498 р. Владислав II підтвердив привілеї XIV ст. і звільнив від сплати податків Мукачівському єпископу. [23; 24; 25]. Автор підтримує думку В.Проніна, що у зв'язку із турецькою небезпекою, падінням Константинополя і перебуванням Константинопольського патріарха під владою султана Владислав II намагався звільнити Грушівський монастир із-під юрисдикції патріарха. Відмітимо, що Угорське королівство перебувало у стані війни з Турецькою імперією, це пояснює дії угорської влади. Саме тому були спроби і на Мараморощині перевести православне духовенство під владу Сербського Белградського митрополита [2, с.152-153].

Зауважимо, що дуже мало відомостей про стан православ'я першої чверті XVI ст. Відомо, що нелегкими були часи православних після повстання у 1514 р. Дьордя Дожі. Міста Ужгород, Мукачеве, Хуст та інші повинні були сплачувати спеціальну данину родині Запольських (Запольяї) та Вербовці (угорські магнатські католицькі родини) [2, с.155].

Після поразки і смерті короля Людовіка II Ягеллона під Могачем у 1526 р. територія Мукачівської єпархії була розділена на дві частини і потрапила під владу Габсбургів та Трансільванії. Таке становище проіснувало аж до повстання у 1711 р. під проводом Ференца II Ракоція. З приходом до влади династії Габсбургів розпочинається окатоличення, латинізація і т. п. [14, с.500-501]. У Трансільванії ситуація для православних була сприятливішою. Трансільванські князі, які були під впливом реформації, підтримували православних, вбачаючи в них протидію католицизму і Габсбургам [2, с.156-157].

Кінець XV – поч. XVI ст. був періодом переходу від Середньовіччя до Нового часу. Становище православного населення у північно-східних комітатах Угорського королівства було складним. Однак, аналізуючи висвітлені вище факти, можна стверджувати, що тут формується Мукачівське єпископство. Значення діяльності короля Матяша Корвіна і династії Ягеллонів для православ'я було велике, оскільки їх підтримка дала можливість відстояти свої права і свободи віросповідання та надалі боротися за них.

Джерела та література

1. Петров А. Древнейшие грамоты по истории Карпато-Русской церкви и иерархии 1391 – 1498 г. С 12 фотографическими факсимиле / А.Петров. – Прага: Государственное издательство в Праге, 1932. – 229 с.
2. Пронин В. История Православной Церкви на Закарпатье / В.Пронин. – Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005. – 524 с.
3. Papp Gy. A Munkacsi püspökség eredete / Gy.Papp. – Miskolc: SZEMISZ, 1940. - 146 old.
4. Munkacs gör. szert. Püspökség okmánytára. I. köt. 1458 – 1715 / A.Hodinka. – Ungvár: Szerző kiadása, 1911. – Old. 1-2.
5. Гаджега В. Додатки к истории Русинов и руських церквей в бывший жупі Земплинской. – Студії історично-архівні // Науковий Збірник товариства "Просвіта". – Ужгород, 1934. – Рочник Х.
6. Дулишкович И. Исторические черты угро-русских / И.Дулишкович. – Унгар: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875. – Т. 2. – 134 с.
7. Попович Е. Опча црквена историа. Кн. II. (од 1054 до 1912 г.) / Е.Попович. – Срем. Карловци, 1912.
8. Фенич В. До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391 - 1733) // Румунсько-Українські відносини: історія і сучасність. – Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 1999. – С. 23-29.
9. Фенич В. "Київська церква" і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки "непрочитаної" історії XIV – XVII ст. // Науковий вісник. Серія: Історія. Випуск 21 / М.Вегеш та інші. – Ужгород, 2008. – С. 3-14.
10. Фенич В. "Монастырская церковь": происхождение и ранняя история Мукачевского епископства века (историографический аспект) // Sacratia – Карпатика. – Ужгород, 2012. – Випуск 41. – С. 177-203.
11. Монич О. Мараморошська святиня: нариси з історії Грушівського монастиря / В.Бедь. – Ужгород: ВАТ "Патент". – 246 с.
12. Мараморош // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / И.Е.Андреевского, К.К.Арсеньева, О.О.Петрушевского. - СПб., 1890-1907. - В 86 томах. – Т. 28. – С. 588.
13. Семенюк С. Історія українського народу / С.Семенюк. – Львів: Апріорі, 2010. – 608 с.
14. Пап С. Історія Закарпаття / С.Пап. – Івано-Франківськ: "Нова зоря", 2001. – 551 с.
15. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 12. Грамота короля Венгрии Матяша об освобождении от налогов православных священников Марамороша (1479 – 1498 pp.). – Арк. 1
16. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 11. Декреты венгерских королей Матяша и Владислава о выдаче привилегий Грушевскому монастырю (1479 – 1498 pp.)
17. Богемские братья // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона / И.Е.Андреевского, К.К.Арсеньева, О.О.Петрушевского. – СПб., 1890-1907: В 86 т. – Т. 4. – С. 165-166.
18. Duczmal M. Jagiellonowie: leksykon biograficzny / M.Duczmal. - Kraków: Literackie. – 1996. – 572 s.
19. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 4. Грамота венгерского короля Владислава о разрешении проживания православному епископу Иоанну в Грушевском монастыре и о пользовании доходами от монастырского имения (1491 p.)
20. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 15. Декрет короля Венгрии Владислава о выдаче разрешения на сбор налогов мукачевскому епископу Иоанну с Мараморошского монастыря (1491 p.)
21. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 17. Выписки из декрета короля Венгрии Владислава об утверждении аббатства св. Михаила в селе Грушево Мараморошской жупы (1494 p.)
22. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 18. Декрет короля Венгрии Владислава об утверждении аббатства в с. Грушево (1494 p.)
23. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 19. Декрет Венгерского короля Владислава II о предоставлении привилегий мараморошскому православному монастырю (1498 p.)
24. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 20. Декрет короля Венгрии Владислава о запрещении сбора налогов с мараморошского монастыря Мукачевским епископом Иоанном (1498)
25. ДАЗО. – Ф. 151. – Оп. 25. – Спр. 21. Грамота короля Венгрии Владислава об основании монастыря в с. Грушево (1498)

Андрусак Я. Я. Положение православной церкви в северо-восточных комитатах Венгерского королевства в период правления Матяша Корвина и династии Ягеллонов (вторая пол. XV – нач. XVI века)

Славянское православное население северо-восточной Венгрии проживало в четырех комитатах (жупах): Ужанском, Угочанском, Береском и Мараморосском. Во второй пол. XV века вышеуказанные территории находились в составе Венгерского королевства. Король Матяш Корвин поддерживал православие, что подтверждают выданные им грамоты в 1458, 1479 и 1488 гг. В середине XV века на территорию Верхней Венгрии проникает гусизм. Именно православных рассматривали, как помощь в борьбе против гуситов. В 1490 г. к власти в Венгрии приходит династия Ягеллонов. Король Владислав II Ягеллон тоже поддерживал православие, издав несколько грамот и декретов в 1491, 1494 и 1498 гг., которые подтверждали права православных монастырей (Мукачевского и Грушевского). Династия Ягеллонов видела в православных поддержку в борьбе как против распространения идей Реформации, так и против турецкой опасности. После поражения под Могачем в 1526 г. территория Мукачевской епархии была разделена на две части и подпала под власть Габсбургов и Трансильвании. Начался процесс латинизации, католикации, наступления на права и свободы православного населения и духовенства.

Ключевые слова: северо-восточная Венгрия, Верхняя Венгрия, комитаты, Ужанский комитат, Угочанский комитат, Береский комитат, Мараморосский комитат, Мукачевская епархия, Грушевский монастырь, Белградская митрополия, пресвитер, гуситское движение, “Община братьев чешских”, династия Ягеллонов, династия Корвинов, Матяш Корвин, Владислав II Ягеллон.

Andrusyak Ya. Ya. The Orthodox Church in the northeastern counties of the Kingdom of Hungary during the reign of Matthias Corvinus and Jagiellonian dynasty (the second half of the fifteenth century – the beginning of the sixteenth century).

The Slavic Orthodox population of the Northeastern Hungary lived in four counties (zhupas): Ung, Ugocsa, Bereg and Maramoros. In the second half of the fifteenth century the above mentioned territories were a part of the Hungarian Kingdom. The King Matthias Corvinus supported Orthodoxy as his credentials prove which were issued in 1458, 1479 and in 1488. The Hussite movement penetrates the territories of the Upper Hungary in the middle of the fifteenth century. The very Orthodox people were of great help in the fight against the Hussites. In 1490 the Jagiellonian dynasty comes to the authorities of Hungary. The King Vladislav II of Jagiellon also supported Orthodoxy publishing several credentials and decrees in 1491, 1494 and 1498 which confirmed the right of Orthodox clergy and monasteries (Mukachevo and Hrushivo). Jagiellonian dynasty considered the Orthodox people to be a great support in the fight against the spread of the ideas of the Reformation and against the Turkish threat. After the defeat under Mohacs in 1526 the territory of Mukachevo Bishopric was divided in two parts and fell under the rule of the Habsburgs and Transylvania. The process of Romanization, sticking a catholic faith and the attack on the rights and freedoms of the Orthodox clergy and all the Orthodox people began.

Keywords: Northeastern Hungary, Upper Hungary, Counties of the Kingdom of Hungary, Ung county, Ugocsa county, Bereg counties, counties Maramoros, Mukachevo Bishopric, Hrushivo monastery, Belgrade Metropolitan, a presbyter, the Hussite movement, “The community of Bohemia brothers” Jagiellonian dynasty, Corvinus dynasty, Matthias Corvinus, Vladislav II Jagiellon.

УДК 94(477)“164/169”

I. I. Кривошея

ОСНОВНІ СЛУЖБОВІ ОБОВ'ЯЗКИ ЗНАЧНОГО ТОВАРИСТВА ВІЙСЬКОВОГО ГЕТЬМАНЩИНИ В XVII ст.

Досліджуються функції всіх рангів значного товариства військового Гетьманщини XVII ст. Для виокремлення основних функцій здійснено вибірку різноманітних службових доручень товариства. Виділено шість функцій значного товариства: військова, дипломатична, судова, адміністративна, господарчо-фінансова та представницька. Основною серед них була військова функція, інші п'ять цивільних набрали ваги до кінця XVII ст.

Ключові слова: значне товариство військове, значний товариш, полковий товариш, військовий товариш, доручення, функції, Гетьманщина.

У XVII ст. сформувалися основні функції й доручення неурядової старшини. Спочатку це були загальні обов'язки козацької старшини новоутвореної держави. Не існувало відмінностей між дорученнями урядників і військових товаришів, адже спільним знаменником була належність до старшинського стану. Служба козацької старшини, що реалізовувалася через виконання певних функцій, була типовою феодалською службою. Володіння землею та іншою нерухомістю в період ранньомодерної України передбачало службу на користь держави з цієї маєтності [1, с. 51–58]. Дослідження функцій неурядової старшини XVII ст. дозволить краще вивчити український соціум тієї доби та зрозуміти всі процеси, що в ньому відбувалися.

Окремо функції неурядової старшини XVII ст. істориками не вивчалися. Увага дослідників була прикута до доручень бунчукового, військового і значкового товариств XVIII ст. Насамперед, проблематикою